

Karolina Wanda Olszowska<http://orcid.org/0000-0003-0535-912X>

Uniwersytet Jagielloński

karolinawanda.olszowska@uj.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2022.3601.08

Kształtowanie się tureckiej sceny politycznej w latach 1938–1950¹

STRESZCZENIE

Artykuł szczegółowo omawia ukształtowanie tureckiej sceny politycznej w okresie od śmierci Mustafy Kemala do utraty władzy przez rządzącą od 1923 r. Partię Ludowo-Republikańską. Autorka skupia się w szczególności na próbach wprowadzenia ustroju wielopartyjnego oraz przyczynach zmiany władzy w Turcji. Tekst został opracowany na podstawie analizy źródłowej (archiwalnej oraz prasowej) oraz analizy opracowań dotyczących badanej epoki. Z przeprowadzonej kwerendy jednoznacznie wynika, iż głównymi powodami utraty władzy przez kemalistów były problemy ekonomiczne państwa, brak sformułowanego programu, który obejmowałby interesy chłopów i robotników, oraz brak zainteresowania ich sytuacją, a także utrata autorytetu w stosunku do tego, jakim cieszył się Mustafa Kemal. Te wszystkie czynniki doprowadziły do przegrania wyborów w 1950 r.

SŁOWA KLUCZE: Turcja, CHP, DP, polityka, wybory

ABSTRACT

The Shaping of the Turkish Political Scene in the Period 1938–1950

The article discusses the shape of the Turkish political scene in the period from the death of Mustafa Kemal to the loss of power by the People's Republican Party, ruling since 1923. The author focuses mainly on the attempts to introduce a multi-party system and the reasons for the change of government in Turkey. The article was prepared based on source analysis (archival and press)

1 Artykuł został zrealizowany w ramach projektu Preludium 16. Narodowego Centrum Nauki NCN: Ankara balansująca między Waszyngtonem a Moskwą. Stosunki bilateralne turecko-amerykańskie i turecko-sowieckie w latach 1945–1952, Umowa nr UMO-2018/31/N/HS3/00661 (na lata 2019–2022).

Sugerowane cytowanie: Olszowska, K. (2022). Kształtowanie się tureckiej sceny politycznej w latach 1938–1950. *Ⓢ Perspektywy Kultury*, 1(36), ss. 111–124. DOI: 10.35765/pk.2022.3601.08.

Nadesłano: 14.12.2021

Zaakceptowano: 06.02.2022

and studies on the period under study. The conducted query clearly shows that the main reason for the loss of power by the Kemalists was the economic problems of the state, the lack of a formulated program that would include the interests of peasants and workers, and the lack of interest in their situation, as well as the loss of authority enjoyed by Mustafa Kemal. All these factors led to the election being lost in 1950.

KEYWORDS: Turkey, CHP, DP, politics, elections

Najważniejszą postacią Republiki Turcji bezsprzecznie pozostaje Mustafa Kemal, który w 1934 r. przybrał nazwisko Atatürk. Okres od proklamowania republiki w 1923 r., czy nawet wcześniej, od początku wojny narodowowyzwoleńczej (1919–1922) do śmierci pierwszego prezydenta w 1938 r. należy do najlepiej przebadanych w tureckiej historiografii (a co się z tym wiąże również w światowej). Kolejny okres, czyli kontynuacja sprawowania władzy przez kemalistów oraz jej utrata, są równie ciekawe, lecz znacznie mniej znane. Celem tego artykułu jest przenieślenie zmian, jakie zaszły po śmierci Kemala Atatürka, i zastanowienie się, dlaczego partia kemalistowska straciła władzę w wyborach 1950 r. W końcu rządziła państwem od 1923 r. i to przez wiele lat jako jedyna legalnie działająca partia. Po przegranej w wyborach w 1950 r. utraciła władzę i nie odzyskała jej do dziś, choć istnieje duża szansa, że wygra najbliższe wybory i w 2023 r. na 100-lecie Republiki Turcji u steru państwa ponownie stanie polityk z Republikańskiej Partii Ludowej. W swojej pracy skupię się szczególnie na okresie 1945–1950 jako czasie od odejścia od zasady jednopartyjności aż po rok, w którym opozycja doszła do władzy.

Opozycja w okresie rządów Mustafy Kemala

Republika Turcji nie tylko geograficznie położona jest pomiędzy Europą i Azją. Państwo to od początku istnienia było rozdarte. Po proklamowaniu republiki wielu polityków liczyło na demokratyzację, jednak szybko okazało się, że w wizji pierwszego prezydenta demokracja była w większości jedynie pozorowana. Mustafa Kemal sprawował rządy autorytarne, system wielopartyjny odpowiadał mu jedynie, gdy mógł go kontrolować. Sojusznicy, którzy krytykowali jego poczynania, popadali w niełaskę i wielu z nich musiało opuścić Turcję (Öztürk, 2009, s. 146). W 1923 r. została zarejestrowana Partia Ludowa (Halk Fırkası), która rok później zmieniła nazwę na Republikańską Partię Ludową (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP). Nie wszyscy byli jednak zadowoleni z nowego rządu oraz faktycznego

ustroju jednopartyjnego z nadrzędną władzą Mustafy Kemala. 17 listopada 1924 r. Kazım (Karabekir)², Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy) i Refet (Bele) utworzyli opozycyjną Postępową Partię Republikańską (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, TCF). Przystąpiło do niej wielu wcześniej-szych sojuszników Kemala i współtwórców republiki. Opozycja popierała westernizację, demokratyzację, liberalizację i republikanizm, sprzeciwiała się jednak sekularyzacji, likwidacji kalifatu, a w szczególności jednowładzy prezydenta (Shaw i Shaw, 2012, s. 572). Ta krytyka nie spodobała się Mustafie Kemalowi, z tego też powodu Postępową Partia Republikańska została zdelegalizowana po prawie siedmiu miesiącach działalności, w czerwcu 1925 r., pod zarzutem zagrożenia jedności państwa³.

Pięć lat później, w sierpniu 1930 r. prezydent podjął decyzję o powołaniu do życia partii opozycyjnej, dzięki której w państwie mogły być stworzone pozory demokracji. Były premier Ali Fethi (Okyar) po spotkaniu z Mustafą Kemalem ogłosił powstanie Wolnej Partii Republikańskiej (Serbest Cumhuriyet Fırkası, SCF). Programowo zgadzała się ona z głównymi założeniami kemalizmu, jednak proponowała likwidację państwowych monopolii, obniżenie podatków, zwiększenie inwestycji zagranicznych, jak również polityczne zbliżenie z Ligą Narodów i bałkańskimi sąsiadami. Najwięcej sojuszników SCF zyskała jednak dzięki postulatowi normalizacji życia politycznego m.in. poprzez przywrócenie wielopartyjności i wolności prasy⁴ (Weiker, 1973, s. 70–71). Partia została zlikwidowana 17 listopada 1930 r. z inicjatywy samego jej założyciela. Można się domyślić, że ta decyzja została wymuszona na Okyarze, dlatego że zaczął on wykazywać zbyt dużą samodzielność w formułowaniu programu i postulatów, co nie podobało się prezydentowi. W jego założeniu miała to być jedynie partia fasadowa, bez żadnych aspiracji do władzy.

2 Nazwiska zostały wprowadzone w Turcji dopiero w 1934 r., z tego powodu opisując okres przed ich wprowadzeniem, podaję je w nawiasie.

3 Wyrok wydał Trybunał Niepodległości w Ankarze (İstiklâl Mahkemesi), który powstał jeszcze podczas wojny o niepodległość w celu „ścigania tych, którzy byli przeciwko nowemu systemowi rządów”. Uzasadził on rozwiązanie TCF tym, że działała przeciw jedności państwa oraz wspierała religię, gdyż jednym z założeń Republiki była laickość (Tunaya, 1995, s. 621). Interesujące jest, że Trybunałów Niepodległości było siedem, ich działalność została zawieszona w 1921 r., Trybunały w Stambule, Ankarze i Diyarbakır wznowiły swoją działalność w marcu 1925 r., aby sądzić tych, którzy chcieli przywrócić kalifat albo sprzeciwiali się reformom.

4 Formalnie nigdy nie zostało zabronione działanie partii politycznych, jednak ze względu na ustrój autorytarny, jaki wówczas panował w Turcji, niemożliwe było zarejestrowanie jakichkolwiek nowych partii politycznych bez zgody CHP (Ünal, 2015, s. 108). Wolność prasy wspomniana wyżej została zapisana w art. 77 konstytucji z 1924 r., który mówi, że „prasa jest wolna i nie może być kontrolowana przed publikacją”, 1924 *Anayasası*, Kanun: 491, 20.04.1340 (1924), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (dostęp: 30.01.2022).

Warto jednak zauważyć, że zmian nie można było już wówczas po prostu cofnąć. Turcy byli bardzo nierównomiernie zainteresowani polityką, warstwy dobrze wykształcone, do których zaliczało się również wojsko, chciały współdecydować o tym, co dzieje się w kraju, i nie zgadzały się na oddanie tego przywileju. Dlatego też znalazły się kolejne osoby, które gotowe były wykorzystać turecką próbę wielopartyjności. 29 września 1930 r. Abdülkadir Kemali (Öğütçü) założył w Adanie Ludową Partię Republikańską (Ahali Cumhuriyet Fırkası, ACF), która została zlikwidowana na mocy dekretu wydanego 21 grudnia 1930 r. (TBMM, ZC, II/22, s. 16–73). Tę datę uznać można za początek powrotu do systemu jednopartyjnego. Trzeba jednak zauważyć, że szerokie warstwy społeczne, szczególnie liczna w kraju grupa chłopów, nie były politycznie uświadomione. Wpływ na to miał z jednej strony powszechny analfabetyzm⁵, z drugiej brak programu politycznego skierowanego do tych warstw. Politycy tureccy nie znali sytuacji swoich biedniejszych współobywateli i nie chcieli się nią w tym okresie jeszcze zainteresować. Stąd tak duży rozdźwięk między tymi, którzy chcieli angażować się w zmiany w kraju, a tymi, którzy pozostawali jedynie biernymi odbiorcami decyzji zapadających w Ankarze.

Wprowadzenie ustroju wielopartyjnego po II wojnie światowej

Okres rządów jednopartyjnych trwał do 1946 r. Na dopuszczenie innych partii politycznych wpłynęła sytuacja międzynarodowa po II wojnie światowej. Coraz śmielsze żądania sowieckie w stosunku do rewizji traktatu Montreux względem cieśnin czarnomorskich oraz roszczenia terytorialne popychały Turcję w stronę krajów zachodnich⁶. Dodatkowo przystąpienie do Organizacji Narodów Zjednoczonych wymusiło na ówczesnym prezydencie İsmecie İnönü zdemokratyzowanie sfery politycznej, tym bardziej, że systematycznie ponawiane były naciski na turecki rząd ws. demokratyzacji. İnönü nie był darzony takim zaufaniem i szacunkiem jak jego poprzednik, Atatürk. Musiał bardziej liczyć się z opinią publiczną w kraju, a także przekonać do siebie zachodnich rządzących, zrażonych do Turcji przez jej neutralność podczas wojny. Na rodzimym gruncie coraz częściej pojawiały się głosy domagające się demokratyzacji, również w prasie, szczególnie często

5 Odsetek analfabetyzmu spadł poniżej 50% dopiero w 1970 r., w tym 31% wśród mężczyzn i 60% wśród kobiet (Kołodziejczyk, 2000, s. 202–203).

6 Więcej informacji w artykule: Olszowska, w druku.

piisał o tym Ahmet Emin Yalman, redaktor naczelny gazety „Vatan”. W kwietniu w Zgromadzeniu Narodowym wystąpił poseł Fuat Köprülü, domagając się zgody na powołanie do istnienia nowych partii (Aydemir, 2011, s. 438).

Z uwagi na to, że prezydent nie miał takiego poparcia społecznego, musiał się liczyć z opinią publiczną oraz naciskiem międzynarodowym i w konsekwencji wziąć pod uwagę te postulaty. 19 maja 1945 r. podczas obchodów Święta Młodości i Sportu (Gençlik ve Spor Bayramı)⁷ w Ankarze İnönü zadeklarował, że w tureckim życiu politycznym zasady demokratyczne będą bardziej przestrzegane (Taşpınar Dağcı, 2005, s. 15). Na początku na tę deklarację zareagowało kilku działaczy CHP, którzy chcieli zreformować system w kraju. Zaproponowali oni reformy na bazie praw zagwarantowanych przez ONZ (Karta Narodów Zjednoczonych). Propozycje zostały wysunięte w dobrym momencie, gdyż 15 sierpnia Karta Narodów Zjednoczonych została przedłożona do ratyfikacji na posiedzeniu Zgromadzenia Narodowego (TBMM, RG, Kanun 4801, s. 9237–9249), więc nie można było pominąć dokumentu, nad którego przyjęciem głosowało się w parlamencie.

Kolejnym krokiem na drodze do ustroju wielopartyjnego było przedstawienie – 7 czerwca 1945 r. – grupie parlamentarnej CHP „Traktatu Czterech”. Nazwa pochodziła od czterech posłów, którzy go podpisali – Celâla Bayara, Adnana Menderesa, Fuata Köprülü i Refika Koraltana. Dokument ten podkreślał potrzebę zwiększenia demokracji w społeczeństwie, wzmocnienia kontroli ze strony parlamentu nad rządem, korzystania z praw i wolności zapisanych w konstytucji⁸ oraz ustanowienia systemu wielopartyjnego⁹. Jednak 12 czerwca, na zamkniętym posiedzeniu grupy parlamentarnej CHP, idee „Traktatu Czterech” zostały odrzucone (Aydemir, 2011, s. 439–440). W konsekwencji tego Bayar zrzekł się mandatu poselskiego, a pozostali trzej sygnatariusze wydaleni zostali z partii. Dobitnie świadczyło to o tym, że İnönü wcale nie chciał pozwolić na powstanie ugrupowania opozycyjnego. Deklaracja miała być jedynie gestem wskazującym na chęć zmian i liczył on na to, że nie będzie miała żadnych reperkusji. Stało się jednak inaczej. Zmian nie można było

7 Święto to obchodzone jest na pamiątkę lądowania Mustafy Kemala w Samsunie podczas wojny o niepodległość Turcji, od 1935 r. obchodzone było jako Dzień Atatürka, od 1938 r. jako Święto Sportu i Młodości, a od 1981 r. jako Dzień Atatürka i Święto Młodości i Sportu.

8 Artykuły od 68 do 88 konstytucji odnoszą się do wolności obywateli Turcji, są wśród nich m.in. wolność osobista, równość wobec prawa, wolność sumienia, nienaruszalność mienia, zapis, że nikt nie może być przetrzymywany bez wyroku ani torturowany. Konstytucja zakładała również wolność sumienia, prasy, przemieszczania się (poza wyjątkami), bezpłatną edukację, tajemnicę korespondencji, TBMM, RG, *Anayasa Kanun 4695*, Ankara 10.01.1945, s. 8178–8181.

9 Choć bardziej prawdziwe byłoby w tym wypadku stwierdzenie, że umożliwienia rejestracji i działania partii opozycyjnych.

już cofnąć. 18 lipca 1945 r. w Stambule powołana została pierwsza partia w systemie wielopartyjnym – Narodowa Partia Rozwoju (Milli Kalkınma Partisi, MKP) na czele z filantropem i biznesmenem Nurim Demirağem. Ugrupowanie to działało do 1958 r., ale nie odegrało większej roli na tureckiej scenie politycznej, więc często całkowicie się je pomija w opracowaniach dotyczących historii Turcji po II wojnie światowej.

Celâl Bayar odszedł z CHP 2 grudnia, a dwa dni później ogłosił prasie plany powołania nowej partii (Aydemir, 2011, s. 439–442). Opozycyjna Partia Demokratyczna (Demokrat Parti, DP) została oficjalnie zarejestrowana 7 stycznia 1946 r. (Kili, 2002, s. 352). Na jej czele stanęli Celâl Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes i Rafik Koraltan. Zawiązanie nowej partii zostało dobrze przyjęte w krajach anglosaskich. Z tych samych powodów obawiali się jej Sowieci, uważając, że Bayar był „antysowiecki”. Dla wzmocnienia przekazu i trafienia do społeczeństwa DP zdecydowała się zacząć wydawać w Ankarze i Izmirze dwa nowe oficjalne dzienniki, w których miały się ukazywać artykuły członków partii, aby promować wizję zmian DP. Świadczy to, że ustawa przynajmniej w tym czasie potencjalnie dopuszczała pluralizm medialny.

Pierwszym sprawdzianem dla systemu wielopartyjnego – CHP jako tej próbującej utrzymać władzę i DP jako tej próbującej ją przejąć – były wybory lokalne, które odbyły się 26 maja 1946 r. Oficjalnie DP w nich nie wystartowała, ale pozostawiła swoim członkom swobodę kandydowania. W wyborach udział wzięła jednak MKP. Wybory ujawniły rozczarowanie społeczeństwa ostrą kampanią elekcyjną oraz brakiem realnej opozycji. Świadczyła o tym bardzo niska frekwencja – od 20 do 39%. Ponadto, w wielu okręgach kandydaci z DP nie zostali dopuszczeni do startu (MSZ, 6/1587, 25.09.1946, s. 3). Niska frekwencja wynikała również z tego, że DP nie sformułowała programu politycznego, co nie pomogło w przekonaniu osób niechęcych głosować na CHP, ale też niepopierających jednoznacznie DP. Nie było więc dla nikogo zaskoczeniem, że partia rządząca wygrała wybory. W całym kraju pojawiły się jednak skargi na fałszowanie wyników na dużą skalę. Jak pokazał czas, wybory lokalne były sprawdzianem przed parlamentarnymi.

CHP liczyła, że w przypadku przedterminowych wyborów parlamentarnych DP w dalszym ciągu nie będzie czuła się gotowa. Jednakże wypowiedź jej lidera Celâla Bayara, który oświadczył, że jego partia jest już na tyle silna, by wziąć udział w wyborach (MSZ, 6/1587, 23.05.1946, s. 1), uświadomiła rządzącym, że aby zwiększyć swoją szansę na wygraną, muszą przyspieszyć wybory parlamentarne z marca 1947 r. na lipiec 1946 r.¹⁰ Na

10 Wybory można było przyspieszyć na podstawie art. 25 konstytucji, który zakładał, że Parlament może podjąć decyzję o zwolaniu [wcześniejszych – przyp. K.W.O.] wyborów zwykłą

oświadczenie lidera opozycji odpowiedział prezydent İsmet İnönü, który podczas kongresu partii rządzącej (10–11 maja 1946 r. w Ankarze) zasugerował, że skoro Partia Demokratyczna gotowa jest już do startowania w wyborach, to on może jej to umożliwić, przyspieszając wybory. Nie chciał jednak, aby zmiana terminu wyglądała jedynie na działanie skierowane przeciwko opozycji, odnosząc się zatem również do członków własnej partii, oznajmił, że obecny parlament stał się przedmiotem ostrej krytyki, więc aby przywrócić mu należytą powagę i autorytet, należy jak najszybciej rozpisać nowe wybory (MSZ, 6/1587, 23.05.1946, s. 2).

Oficjalnym argumentem mającym usprawiedliwić potrzebę wcześniejszych wyborów było zagrożenie ze strony Związku Radzieckiego. W tym czasie Moskwa naciskała na rewizję granic oraz statusu cieśnin czarnomorskich. Rząd obawiał się, czy niespełnienie roszczeń sowieckich nie doprowadzi do wybuchu konfliktu. Niepokój ten był tym bardziej zasadny, że Ankara nie mogła jeszcze w tym czasie być pewną wsparcia Stanów Zjednoczonych. Prezydent İnönü przekonywał więc, że aby stawić czoło zagrożeniu, potrzebny jest stabilny rząd, cieszący się dużym zaufaniem społecznym (Hasanli, 2008, s. 411). Podczas majowego kongresu İsmet İnönü zaatakował opozycję, insynuując jej antynarodowość oraz uleganie wrogim rosyjskim wpływom. Praktycznie cała kampania wyborcza w 1946 r. zbudowana została na strachu przed Związkiem Radzieckim.

Powszechne wybory odbyły się ostatecznie 21 lipca 1946 r. Nowo powstała partia odniosła stosunkowo duży sukces, zdobywając 61 mandatów (oraz 4 mandaty dla kandydatów niezależnych na listach DP). CHP wprowadziła do parlamentu 397 deputowanych (dodatkowe 3 mandaty przypadły kandydatom niezależnym) (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946, s. 1). Były to pierwsze w historii Republiki Turcji wybory, które odbyły się na podstawie jednostopniowego, bezpośredniego głosowania oraz przy współudziale partii opozycyjnych¹¹. Do tej pory głosowanie było dwustopniowe i nie brały w nim udziału inne partie niż CHP (MSZ, 6/1587, 29.06.1946, s. 1). Rząd starał się ocieplić swój wizerunek i zaprezentować

większością głosów. TBMM, RG, *Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun* 4878, Ankara 29.04.1946, s. 8178.

11 Konstytucja z 1924 r. (z nowelizacją z 1945 r.) wprowadzała wybory bezpośrednie (art. 9–10), TBMM, RG, *Anayasa Kanunu* 4695, Ankara 10.01.1945, s. 8178, jednak kemliści zdecydowali się zachować system wyborczy z czasów Imperium Osmańskiego. Był to system pośredni, w którym wyborcy wylaniali kolegium elektorów, a oni następnie wybierali przedstawicieli do Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji (Bieniek, 2013, s. 49). Tureckie prawo wyborcze zostało zaktualizowane ustawą nr 4908 z 5.06.1946 (TBMM, RG, *Milletvekili Seçimi Kanunu, Kanun no. 4918*, Ankara 6.06.1946, s. 10701), jednak należy pamiętać, że konstytucja z 1924 r. z późniejszymi zmianami zakładała wybory bezpośrednie, nie zabrała również możliwości działania innych partii politycznych, po prostu teoria różniła się od praktyki.

się światu jako przestrzegający swobód obywatelskich. Przed wyborami wypuszczono z więzień dziennikarzy, m.in. z gazet „Yeni Dünya” i „Tan”. Po wyborach w całym kraju wybuchły protesty obywateli nieuznających ich wyniku. Na spotkaniach w Bursie, İzmirze i Ankarze mówcy ostro atakowali Republikańską Partię Ludową, zarzucając jej fałszerstwo wyborcze (MSZ, 6/1587, 17.08.1946, s. 1).

Jak duże były napięcia po pierwszych powszechnych wyborach, pokazują choćby wypadki podczas pierwszej powyborczej sesji Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji. Doszło wówczas do skandalu: członkowie Partii Demokratycznej nie powstali po wejściu na salę prezydenta İnönü, a po ponownym jego wyborze na to stanowisko ostantacyjnie nie klaskali (MSZ, 6/1587, 17.08.1946, s. 2). Ponadto, przywódca partii opozycyjnej, Bayar, składając przysięgę, pominął słowo „niepodległość”. Musiał więc powtórzyć słowa roty po tym, jak z sali rozległy się okrzyki napominające go, iż „zapomniał o niepodległości ojczyzny”. Rządowe media, takie jak „Ulus”, porównały to do „zachowania Niemców sudeckich w parlamencie praskim przed aneksją Czechosłowacji przez Hitlera” (MSZ, 6/1587, 17.08.1946, s. 2). 7 sierpnia 1946 r. Recep Peker z CHP otrzymał zadanie sformowania nowego gabinetu, którego skład przedstawił 14 sierpnia 1946 r. Wielkiemu Zgromadzeniu Narodowemu Turcji. O ile nieklaskanie podczas wyborów İnönü na kolejną kadencję prezydencką wynikało z niezadowolenia oraz z chęci pokazania, iż DP nie wierzy w wyniki wyborów, to pominięcie słowa „niepodległość” wydaje się nieumyślną wpadką, która została wykorzystana do działań propagandowych. W końcu Bayar był również zaangażowany w walkę o niepodległość i postawy patriotycznej nie można mu odmówić. Tym bardziej, że w kontekście polityki zagranicznej obydwie partie miały identyczne zapatrywania.

Sytuacja na tureckiej scenie politycznej po II wojnie światowej była jednak skomplikowana i analizując ją, należy pamiętać, że przywódcy wszystkich działających wówczas partii dobrze znali się z czasów wspólnej walki w wojnie narodowowyzwoleńczej. Byli oni częścią otoczenia Mustafy Kemala i posiadali bardzo duże zasługi w zakresie tworzenia zrębów młodej republiki. Nie powinno więc dziwić, że wysoko postawieni członkowie CHP spotykali się na bankietach ze swoimi odpowiednikami w DP. Ta zażyłość wprowadzała w konsternację młodszych członków partii, którzy wątpili w szczerze oddanie Bayara dla opozycji. Rozczarowanie postawą Partii Demokratycznej spowodowało, że we wrześniu 1946 r. z DP wystąpiło 64 członków (MSZ, 6/1587, 7.10.1946, s. 4). Ta zażyłość nie zaskakuje, jeśli dobrze zna się realia tworzenia Republiki Turcji oraz późniejsze rozłamy.

Dużym problemem DP oraz powodem, dlaczego nie zyskała ona większego poparcia, był brak sformułowania konkretnego programu.

Postanowiono to zmienić, aby móc odnieść sukces podczas kolejnych wyborów. 7 stycznia 1947 r. odbył się Kongres DP. Podnoszono na nim hasła wolności prasy, zmiany ordynacji wyborczej¹² oraz oddzielenia funkcji prezydenta republiki od prezesa partii. Pomimo zaproponowania zmian przywódca DP starali się nie dopuścić do zbytnej radykalizacji żądań, w związku z czym kontrolowali wystąpienia partyjnych „dołów” (MSZ, 6/1588, 31.01.1947, s. 4). Stworzenie przez DP programu oraz trafienie do społeczeństwa było rzeczą ważną i pilną, gdyż na 6 kwietnia 1947 r. zostały rozpisane wybory uzupełniające do tureckiego parlamentu. Rada Administracyjna Partii Demokratycznej w Izmirze zdecydowała, że nie weźmie udziału w wyborach. Swoją postawę uzasadniła między innymi tym, że wystartowała w wyborach 21 lipca 1946 r., wierząc w zwycięstwo demokracji, a zgodnie z opinią opozycji w kraju wystąpiły liczne nadużycia, mające na celu umożliwienie zwycięstwa CHP. Jak można było się spodziewać po wycofaniu się głównej siły opozycyjnej z udziału w wyborach uzupełniających, przyniosły one zwycięstwo Republikańskiej Partii Ludowej, jednak niska frekwencja (według CHP 58%, według opozycji 20%) (MSZ, 6/1588, 23.05.1947, s. 3) wskazywała na duży spadek popularności kemalistów wśród społeczeństwa.

Z głosowania zrezygnowali nie tylko wyborcy opozycji, ale również osoby niezdecydowane, które rozczarowały się wielopartyjnością w rodzimym wydaniu. W CHP utworzyło się skrzydło „umiarkowane”, krytykujące Pekera. Premier musiał poprosić o wotum zaufania, które otrzymał, ale przeciwko głosowało 35 posłów. Tak powstała grupa trzydziestu pięciu, którzy w polityce wewnętrznej byli zwolennikami liberalizacji. Niedługo po otrzymaniu wotum zaufania odbyło się nadzwyczajne zgromadzenie tureckiego parlamentu, podczas którego premier Peker został wraz ze swoim rządem odwołany (10 września 1947 r.), co było głównie efektem niechęci prezydenta İnönü (MSZ, 6/1590, 5.12.1947, s. 2).

Stworzenie nowego gabinetu zostało powierzone byłemu ministrowi spraw zagranicznych – Hasanowi Saka. Uważany był za bardziej liberalnego i tolerancyjnego polityka, który dążył do zbudowania systemu demokratycznego i poszanowania podstawowych instytucji oraz ideałów

12 Przypomnę, że CHP zgodziło się w 1946 r. na zmianę wyborów pośrednich w bezpośrednie, jednak DP domagała się zmiany większościowej ordynacji wyborczej, podnosiła również, że nadzór nad wyborami powinien zostać oddany pod zwierzchnictwo niezależnych sądów, a nie jak dotąd administracji rządowej. Zgodnie z art. 2 uchwały o ordynacji wyborczej na 40 000 obywateli wybierany był jeden deputowany, gdy w okręgu wyborczym było mniej mieszkańców, i tak wybierany był jeden, gdy liczba mieszkańców przekroczyła 55 001, wybierano dwóch deputowanych, gdy 95 001 – trzech, a gdy 135 001 – czterech. Założono również, że w miarę wzrostu populacji zwiększy się liczba deputowanych. TBMM, RG, *Millevekîlleri Seçimi Kanunu*, *Kanun no. 4918*, Ankara 6.06.1946, s. 10701.

państwa (Shaw i Shaw, 2012, s. 610). W skład nowego rządu weszło wielu ministrów o umiarkowanych poglądach. Niezadowoleni ze zbyt umiarkowanej polityki członkowie Partii Demokratycznej sformowali 12 lipca 1948 r. nowe ugrupowanie – Partię Narodową (Milli Partisi, MP). Jednym z jego twórców był były minister oświaty, Yusuf Hikmet Bayur. Honorowym przewodniczącym został marszałek Mustafa Fevzi Çakmak. Wywołało to niezadowolenie Partii Demokratycznej, która uważała to za afront (gdyż marszałek wszedł do TBMM z ich ugrupowania). Nowa partia posiadała w parlamencie ośmiu posłów (byłych członków DP oraz niezależnych). Utworzyła oddziały w dziesięciu vilayetach¹³, planowane było też otwarcie siedzib w kolejnych pięciu, ale brakowało informacji o liczbie członków (MSZ, 6/1590, 20.08.1948, s. 1). Jednym z najważniejszych założeń polityki wewnętrznej MP było ograniczenie wpływu prezydenta İnönü na politykę kraju¹⁴. MP popierała również liberalizm oraz wolną konkurencję w gospodarce.

Na przestrzeni kilkunastu miesięcy (od września 1947 do stycznia 1949 r.) gabinet zmienił się trzykrotnie: dwa razy tworzył go Hasan Saka, a raz Şemsettin Günaltay. Początkiem kryzysu gabinetu Saki była sprawa Kasima Güleka, ministra komunikacji, który na prośbę prezydenta objął stanowisko ministra stanu ds. koordynacji i realizacji kredytów zagranicznych. Po opublikowaniu wiadomości o jego nominacji kilku ministrów podało się do dymisji (MSZ 11/36/562, 18.01.1949, s. 1). Powodem było to, że Gülek był w grupie 35 parlamentarzystów, którzy zbuntowali się w grupie parlamentarnej, nawołując do reform i liberalizacji. Zmiany nie udało się wprowadzić, jednak konserwatywna część CHP uważała, że buntownikom należy się kara, a nie zapraszanie czterech z nich do rządu. Do tego doszły problemy gospodarcze, ale bezpośrednią przyczyną upadku gabinetu Saki były projekty ustaw dotyczących podatków. Rząd zaproponował wprowadzenie podatku od przedmiotów zbytu (w tym wielu artykułów masowej konsumpcji) oraz podatku od zysków, który uderzał w prywatnych przedsiębiorców (MSZ 11/36/562, 8.02.1949, s. 4). Powodem otrzymania przez rząd Saki votum nieufności było nie zrównoważenie budżetu. Podczas przesilenia rządowego prezydent İnönü rozmawiał z Partią Demokratyczną o chwilowym zawieszeniu krytyki rządu w celu zażegnania kryzysu. Partia Narodowa nie zgodziła się na wspólne rozmowy. DP natomiast się zgodziła i dlatego MP nie uważała jej za prawdziwą opozycję.

13 Vilayet – jednostka podziału administracyjnego pierwszego rządu, inaczej prowincja w Imperium Osmańskim. Wprowadzona ustawą w 1867 r.

14 Podkreślić tu należy, że marszałek Çakmak był zajadłym wrogiem prezydenta İnönü po tym, jak ten odwołał go ze stanowiska szefa Sztabu Generalnego.

16 stycznia 1949 r. został powołany nowy gabinet na czele z Şemsettinem Günaltayem. Nie różnił się on jednak znacznie od poprzedniego. W składzie całego rządu brakowało osób znających się na zagadnieniach gospodarczych, znaczna większość ministrów była dyplomowanymi prawnikami, nawet minister ekonomii i handlu Cemil Sait Barlas był doktorem prawa. Głównym zadaniem nowego rządu było zrównoważenie i uchwalenie budżetu. Na styczeń i luty 1949 r. przyjęto jedynie prowizorium budżetowe. Według opinii Turków gabinet Günaltaya był najslabszym tureckim rządem od początku istnienia republiki (MSZ 11/36/562, 8.02.1949, s. 10).

16 października 1949 r. odbyły się wybory uzupełniające do parlamentu. We wszystkich 12 okręgach wygrała CHP, ale partie opozycyjne zbojkotowały wyniki. Organ partii rządzącej „Ulus” pisał 17 października, że mimo negatywnej postawy opozycji wybory odbyły się w spokoju i wygrała je CHP. Opozycyjny dziennik „Zafer” tego samego dnia doniósł zaś, iż pomimo wysiłków rządu wybory zakończyły się fiaskiem, a zainteresowanie nimi było znikome (MSZ 11/36/561, 7.10.1949, s. 1). Polityka CHP niewiele się zmieniła przez lata. W dalszym ciągu zaniedbywane były interesy wsi oraz robotników. Warto przy tym zwrócić uwagę, że z powodu problemów finansowych wielu chłopów decydowało się na przeprowadzkę do miast i zasilalo dzielnice biedy.

Ważną zmianę na scenie politycznej Turcji przyniosły kolejne wybory parlamentarne, które odbyły się 14 maja 1950 r. Niespodziewanie dla wszystkich Partia Demokratyczna odniosła druzgoczące zwycięstwo. Na 487 mandatów DP zdobyła 416, CHP – 69, niezależni – 1 i Partia Narodowa – 1 (Benhür, 2007, s. 74). Nikt nie spodziewał się takiego wyniku (MSZ, 11/37/576, 16.06.1950, s. 5). Tak duża różnica wynikała jednak z systemu większościowego, a nie ilości oddanych głosów. Przy frekwencji ok. 85% na demokratów oddano 54 proc, a na CHP – 40% (MSZ, 11/37/576, 16.06.1950, s. 6). Trzon rządu stanowili: premier Adnan Menderes, wicepremier Samet Ağaoğlu i minister stanu Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu. Ministrem spraw zagranicznych został Fuad Köprülü. Głównym celem pierwszej kadencji rządów Partii Demokratycznej było przyjęcie Turcji do Paktu Atlantyckiego.

Pierwsze siedem miesięcy rządów Partii Demokratycznej wywołało rozczarowanie wśród tureckiej opinii publicznej (MSZ 11/39/588, 10.01.1951, s. 1). Wynikało to m.in. z tego, że rząd nie spełnił swoich obietnic wyborczych, które zostały złożone, gdy partia była jeszcze w opozycji. Okazało się, że życie w kraju nie uległo demokratyzacji. Opozycyjne dzienniki borykały się z większymi problemami niż za rządów CHP (MSZ, 11/37/576, 10.11.1950, s. 13).

Podsumowanie

Politycy tureccy w tym okresie – bez względu na przynależność partyjną – nie rozumieli problemów społeczeństwa. Wywodzili się z wykształconych warstw społecznych, często z rodowodem osadzonym jeszcze w osmańskim aparacie państwowym, nie znali potrzeb chłopów, stanowiących większość elektoratu, nie chcieli również o ich sytuacji słuchać. Największym problemem CHP było oparcie swojej władzy w Turcji na bohaterstwie w trakcie wojny narodowowyzwoleńczej oraz proklamowaniu republiki. Takie umocowanie wystarczyło społeczeństwu, gdy jeszcze żył Mustafa Kemal, bo wszystko opierało się na jego autorytecie jako przywódcy i twórcy Republiki. Stopniowo jednak do głosu dochodziły osoby, które również walczyły o utworzenie wolnego państwa, ale nie były zadowolone z kierunku, w jakim następnie poszła Turcja, gdyż liczyły na demokratyzację. Autorytet Kemala pozwolił na ucieszenie ich lub zmuszenie do emigracji, jednak jego następcy już go nie mieli, więc musieli się liczyć z tymi głosami niezadowolenia. Tym bardziej w sytuacji, gdy po II wojnie światowej Turcja pozostawała w międzynarodowej izolacji wynikającej z niezadowolenia z jej pozorowanej neutralności podczas konfliktu. Zagrożenie ze strony Związku Radzieckiego sprawiło, że rządząca CHP musiała zrobić wszystko, aby zyskać przychylność państw zachodnich. Niezbędna do tego była demokratyzacja oraz pozwolenie na realne działanie różnych partii politycznych. Największym jednak błędem popełnianym przez CHP, ale również przez jej następcę DP, było pominięcie dużej grupy społecznej, jaką stanowili robotnicy i chłopci. Byli oni wręcz niezauważani przez rządzących, często podchodzono do nich w sposób przedmiotowy. Ignorowano ich przywiązanie do tradycji i religii, uważano za czynnik, który należy z europeizować, wykształcić, a najlepiej całkowicie zmienić. To doprowadzało do rozczarowania społecznego.

Z drugiej jednak strony Turcja po II wojnie światowej była zafana, mało konkurencyjna pod względem eksportu towarów. Dużą część budżetu pochłaniały wydatki na utrzymanie armii w gotowości, a spowodowane było to obawą przed zagrożeniem radzieckim. Sprawiało to, że wzrastała inflacja oraz rosły ceny, kończyły się rezerwy złota oraz dewiz, a społeczeństwo ubożało. Była to jedna z głównych składowych przegranej CHP.

BIBLIOGRAFIA

Materiały archiwalne

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych:

- 6/1587 – Departament Polityczny Wydział Wschodni, Raporty polityczne Ambasady w Ankarze 1946
- 6/1588 – Departament Polityczny Wydział Wschodni 1945–1948, Raporty polityczne Ambasady w Ankarze 1947
- 6/1590 – Departament Polityczny Wydział Wschodni 1945–1948, Raporty polityczne Ambasady w Ankarze 1948
- 11/36/561 – Samodzielny Wydział Wschodni w latach 1949–1954, 11/36/562 Turcja. Sytuacja wewnętrzna 1949
- 11/36/562 – Samodzielny Wydział Wschodni w latach 1949–1954, Turcja. Raporty polityczne plus raport specjalny za 1948 rok
- 11/36/576 – Samodzielny Wydział Wschodni w latach 1949–1954, 11/36/562 Turcja. Raporty polityczne 1950
- 11/36/588 – Samodzielny Wydział Wschodni w latach 1949–1954, 11/36/562 Turcja. Raporty i notatki polityczne 1951

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi:

- Zabıt Ceridesi II/22
- Resmî Gazete (później: RG), *Birleşmiş Milletler Antlaşması, Kanun 4801*, Ankara 24.08.1945.
- RG, *Anayasa Kanun 4695*, Ankara 10.01.1945
- RG, *Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun 4878*, Ankara 29.04.1946
- RG, *Milletvekilleri Seçimi Kanunu, Kanun no. 4918*, Ankara 6.06.1946
1924 Anayasası, Kanun: 491, 20.04.1340 (1924), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/> (dostęp: 30.01.2022).

Opracowania:

- Aydemir, Ş.S. (2011). *İkinci Adam 1938–1950*. T. II. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Benhür, Ç. (2007). 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları. *Edebiyat Dergisi Selçuk Üniversitesi*, nr 17, 61–75.
- Bieniek, K. (2013). *System partyjny Republiki Turcji w latach 1950–2011*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Kili, S. (2002). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kołodziejczyk, D. (2000) *Turcja*. Warszawa: TRIO.
- Olszowska, K.M. (w druku). Znaczenie Morza Czarnego dla relacji turecko-sowieckich w latach 1939–1946. *Folia Historica Cracoviensia*.

- Öztürk, K. (2009). *Halide, Tutku, Hüzn, İsyân*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Shaw, S.J. i Shaw K.E. (2012). *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Turcji 1808–1975*. T. II. Warszawa: Wydawnictwo Dialog.
- Taşpınar Dağcı, G.T. (2005). Türk Siyasi Tarihinde Hürriyet Partisi'nin Yeri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, nr 4(8), 15–29.
- Tunaya, T.Z. (1995). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. İstanbul: ARBA.
- Ünal, S. (2015). Türkiye'de 1923–1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, nr 5(10), 100–156.
- Weiker, W. (1973). *Political Tutelage and Democracy in Turkey. The Free Party and its Aftermath*. Linden: E.J. Brill.
- Hasanlı, J. (2008). *SSSR–Turcyja: ot niejtralitieta k chołodnoj wojjne (1939–1953)*. Moskwa: Centr Propagandy.
- Gazety
„Cumhuriyet”

Karolina Wanda Olszowska – historyk, turkolog. Doktorantka na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Asystent naukowy w Instytucie Historii UJ. W trakcie studiów przebywała na stypendium na Uniwersytecie Hacettepe (Ankara) oraz w Instytucie Puszkina (Moskwa).